

a mot predominantment mediterrani: encara en el segle XVI ens adverteix Conflans que en la costa provençal s'alternaven de vegades els termes atlàntics amb els mediterranis, i com a exemple cita, juntament amb *bune i gabye, fallot i fanal*, el cas de *bort i l'orce* (Vidos, *Parole Marineresche*, p. 171).¹⁰ Això pot ser un factor important per a la qüestió de la provenença d'*orsa*, si bé ben mirat no podríem oposar-nos a un origen septentrional, puix que el seu sinònim *bolina* és de procedència anglosaxona, i ja era usual a Catalunya en el S. XIV. Així i tot, però, l'escassetat de representants atlàntics i la suma abundància dels mediterranis, en el nostre cas, fa dubtar força de la possibilitat d'una etimologia germànica. En efecte, aquesta hauria hagut de venir per l'Atlàntic i per conducte del francès.¹¹

Alguns en buscar-li l'etimologia a *orsa* han partit de la idea semàntica de 'esquerre', i en realitat aquesta premissa no es pot excloure tot d'una vist que el mot presenta el sentit de 'babord (costat esquerre)' des d'antic (ja en Dante i en alguns textos francesos del S. XIV). Però, encara que no seria prudent negar aquesta possibilitat, no es veu, a primera vista, de quina manera s'hauria aplicat aquest adjectiu. Notem, amb aquest motiu, que *anar a orsa* no ha significat anar en direcció d'esquerra, i a més, segons testimonis, en la maniobra de navegar de bolina no existeix una relació necessària amb un costat determinat de l'embarcació: a Sant Pol confirmaren a JCoromines que tan freqüent és orsar tenint el vent a babord com a estribord. Altrament, la documentació antiga afavoreix la possibilitat que en l'evolució semàntica l'etapa de 'el costat esquerre' fos secundària. De fet, tot suggereix que *orsa* documentada ja c. 1200 en la locució *navegar a l'orsa* devia expressar originàriament la noció de 'acció d'orsar' i que per extensió havia designat 'el cap de corda que servia per a la maniobra d'orsar', i a més que, com ja havia opinat Jal (veg. n. 1), d'aquí es devia originar el sentit de 'babord' per trobar-se el dit cap a la banda esquerra: recordem el passatge citat de Jaume I on es diu com els mariners s'havien d'aparellar a l'orsa de proa i a l'orsa de popa.

Per aquestes raons semàntiques i per les geogràfiques amunt indicades ens cal rebutjar l'etimologia de Diez (*Wörterbuch*, 229), encara acceptada amb dubtes per M-L. (REW, 5178), segons la qual es tractaria del neerl. med. *lurts* 'esquerre'. Encara una altra raó en contra aquesta etimologia és que com fa constar Terlingen aquest mot va tenir existència passatgera en aquest idioma, car no apareix fins a 1500, i avui està oblidat fa temps; el seu focus està en l'Alta Alemanya, especialment Baviera, on *lurz*, *lerz*, *lerk*, ja apareixen en el període de l'alt-alemany mitjà: ara bé, donat el caràcter mediterrani del nostre mot no ens sembla necessari investigar la possibilitat que vingui d'una possible forma alt-alemanya.¹²

Baist (*Rom. Forsch.* I, 114) rebutja aquesta etimologia per raons anàlogues, i crida l'atenció sobre l'altra possibilitat considerada per Diez, que *orsa* vingui del llatí ŪRCĒUS 'gerra' (V. ORÇA), suposant que s'empraria un barril, a manera de contrapès, per a re-

forçar l'equilibri del vaixell que orsa. Sembla que Baist estava pensant en l'esmentat aparell *orsa* 'espècie de làmina de metal que serveix en algunes embarcacions de contrapès' (veg. supra i n. 2), anomenat en castellà *orza de deriva*, it. *ala di deriva*, fr. *semelle*. Però deixant de banda que *orza* és gerra i no barril, ens topem amb el greu problema fonètic: la ò oberta d'*orsa* no es pot explicar per la ū de ŪRCĒUS. Endemés, la nostra impressió és que *orsa* designant l'aparell en qüestió fou originat per l'extensió del sentit de 'acció d'orsar', amb un desenvolupament paral·lel al de 'cap de corda'.

Tampoc no es pot pensar que la forma *ad orsa* que es documenta en Ramon Vidal de Besalú correspongués a un llatí (NAVIGARE) AD DORSA, pl. de DORSUM, amb el sentit de 'sobre l'esquena', 'inclinat'. El cas és que aquest resultat hauria estat possible sols en occità i per tant ens obligaria a suposar que el mot s'hauria propagat al català (on hauríem esperat **dossa*) i a les altres llengües romàniques. Notem que la *z* italiana¹³ i la *z* castellana antiga (*ts* o *dz*) i la *c* ~ *ch* del francès antic postulen invariablement un ètimon amb TĪ o CĪ.¹⁴

Així, doncs, gairebé s'imposa veure l'origen en un ll. vg. *ORTIARE (fet damunt ORIRI 'aixecar') > *orçar*, d'on *orça*, en forma anàloga a *PODIARE > *poggiare* i cat. *pujar*, d'on *poggia*, cat. *puja*. Això satisfà fonèticament les formes romàniques i a més l'evolució semàntica des de *orsa* 'acció d'orsar' als altres sentits d'aquest mot. És veritat que en italià *orzare* no està documentat fins a 1600, però devia ser antic com en català on *orsar* en la forma de *aorçar* apareix, com hem vist ja, en la Cròn. de Jaume I. L'absència d'aquest verb en textos medievals romànics s'ha d'atribuir a l'ús que feien aquestes llengües de la locució verbal *anar o navegar a l'orsa* en el mateix sentit. D'altra banda, no és clar com *ORTIARE, fet damunt un verb que significava 'aixecar' pogués arribar a designar el concepte de 'orsar, anar a orsa'. Amb aquest motiu notem que C. Cipriani (*Rom.* xxxi, 135) ja havia vist una interrelació entre *ORTIARE i *PODIARE, però com que postulava el sentit de 'pujar' a aquell i 'baixar' a aquest, en el darrer cas contràriament al sentit romànic ben establert, aquesta manera de veure les coses no conduïa a una explicació satisfactòria com ho va remarcar ja JCoromines (*DECH* IV, 316b12). Ell per la seva banda va concloure que *ORTIARE podia tenir en un principi el sentit de 'alçar el timó per a la maniobra d'orsar', i això havent notat que en castellà *alzar el timón* havia significat en els Ss. XVIII i XIX orientar la barra del timó a la direcció del vent o sigui precisament *orsar*, i que en francès s'havia usat en sentit semblant la comanda *haut la barre* (S. XVI). Però, a més va suggerir en nota una altra solució semàntica interessant. Ens hi recorda que en les costes del Mediterrani, sobretot en les muntanyoses, que són la major part, és més freqüent que els vents vinguin de mar endins que de la part de la terra: el vent «terral» no sol aparèixer fins que l'embarcació ja s'hagi engolfat un poc. D'ací que per allunyar-se de la platja és necessari més sovint orsar poc o molt, i viceversa, de tor-